

Lassuló idő volt a címe egy szemnyitogató könyvnek. A filmművészet fejlődése nem biztos, hogy pontosan követi a gazdasági élet fejlődését, de a magyar moziműsor mindenesetre a lassuló időre példa. Vannak vélemények, melyek szerint huszonöt éve hamarabb jutott el a hazai mozikba néhány jelentős külföldi alkotás, mint ma. Sejtjük (mert az ez irányú tájékoztatás olyan, mint a fehér holló) és méltányoljuk a filmátvételt, a filmforgalmazás nehézségeit, azt, hogy bizonyos filmeknek számunkra megfizethetetlenül magas az ára, hogy bizonyos filmek politikai okokból nem mutathatók be hazánkban, hogy léteznek számunkra „nem eladható” filmek, mind Nyugatról, mind Keletről, hogy tűrhetetlenül sok időt vesz igénybe a szinkronizálás és így tovább. Tapasztalunk kell azonban — s erről bárki meggyőződhet, aki kezébe veszi a hetente megjelenő moziműsört —, hogy a magyar mozikból hosszú éveket késnek a kortárs filmművészet kiemelkedő alkotóinak, meghatározó rendezőinek filmjei.

Nemcsak Woody Allen vagy Kurosava Akira, de Chytilová és Kusturica filmjei is. Mikorra feltűnnek a hazai mozik vásznán (ha egyáltalán feltűnnek), akkor már rég elültek az általuk keltett szellemi izgalmak, lekerültek a közérdeklődés napirendjéről. A magyar mozinéző kényszerűen kiszorul abból az együtt-gondolkodásból, amely egy-egy jelentős film bemutatója után izzik föl a világban. Nem is tanulhat belőle és (ez sem kevésbé fontos) nem is adhat hozzá. Hogy az elmúlt húsz év filmtörténete elképzelhető Godard nélkül, azt csak a magyar mozinézőnek kell elhinnie. De nemcsak Godard — minden vitathatósága ellenére korszakos — életműve hiánycikk, de hiánycikk az az alapos szakmai tájékozottságon nyugvó törekvés is, hogy olyan vitathatatlanul nagy alkotók, mint Orson Welles, Bunuel, Ozu és a többiek, teljes életműve bemutatásra kerüljön. Hogy ezek már klasszikusok? De hát a filmtörténet korábbi, nagy klasszikusait sem láthatni. Több, mint negyven évvel a felszabadulás után Magyarországon nincs egyetlen nyilvános vetítőterem, amely az egyetemes (film)kultúra értékeit állandóan műsorán tartaná. Balázs Béla hazájában nemzedékek nőnek föl anélkül, hogy módjukban lenne megtekinteni a *Patyomkin páncélost*, *Az anyát*, a *Földet* vagy épp Griffith, netán Renoir egy-egy alkotását, a neorealizmus remekeit. S ugyanígy az „elsüllyedt” filmtörténet része ma már a nemrég még fiatal francia új hullám is.

Így aztán napjainkban van a magyar mozikban látható „termés” és van egy párhuzamos filmművészet. A Filmvilágnak nincs mozihálózata. Képzeltbeli vetítőnk azért nekünk is lehet. Szóaljjon meg a mozi-szengő, mindenkélt szeretettel várunk a Filmvilág Mozijában.

A FILMVILÁG mozija

A kollektív Übű

Tűz van, babám!

Amióta világ a világ, a tűzoltóegyletek bálokat rendeznek. Merthogy így mindenki jól jár: a tűzoltó, mert lám, kiderül róla, hogy mégsem olyan komor lélek, amilyennek foglalkozása és egyenruhája festi, és a bálózó, akit a katonás diszciplína jelenléte megóv attól, hogy tántortól, sőtől hevülten oklanságra ragad tassa magát. Ezen a Csehszlovákia mindmáig továbbélő kedélyes és katonás K. and K.-módnál lehet ugyan furcsálkodni (akár csak azon, ahogy a medvetorkú harci rezek az alkalomhoz illő nemes és nemtelen keringőket eldörmögik) de megbotránkoztatni rajta korlátoltságra vallana. Ne higgyük, amit annak idején (a *Tűz van, babám!*-at 1967 decemberétől majd egy éven át vetítették Csehszlovákiában, nálunk a szinkronizált kópia már nem jutott el a mozikba); a filmen elgondolkodni óvakodó nézők hinni akartak, hogy Forman a cseh tűzoltók tisztességét kívánta volna bemocskolni. Nem az eldítélet szültte ezt a filmet; más oka volt annak a döbbenetnek és felháborodásnak, amely erőt vett Formanon azon a kisvárosi mulatságon, amelyre a forgatás előtt elvetődött. „Lázálom! Az emberek bált rendeznek, mert szórakozni szeretnének, mert örülni akarnak egymásnak. És mindebből épp az ellenkezője sül ki. Hogyan lehetséges ez?”

Ne találgassuk, mit látott Miloš Forman azon a mulatságon. A *Tűz van, babám!*-at látta. Derék tűzoltókat, akik elhatározzák, hogy 86. születésnapján ajándékkal kedveskednek az egylet nyugalmazott parancsnokának, arnit majd a bál szépségkirálynője fog átnyújtani. Burleszkbe illő összeorlnást: a szépségverseny zűrzavarba fullad, az ünnepeltről elfeledkeznek, és elveszítik a neki szánt ajándékot. És amíg a tűzoltók bált adnak, egy ház lángra gyullad. Amikor pedig tombolaszelvénnyel pró-

bálnák megsegíteni a tűzkárosultat, kiderül, hogy a bálózók időközben elhordták a nyereménytárgyakat.

Forman-filmben tűzoltót látni rosszat jelent. Ahol megjelennek (így a *Ragtime*-ban is), ott előbb-utóbb égre száll a vörös kakas. Bradbury és Truffaut *451° Fahrenheit*-jában direkttebb és sokkal több a kontraszt: a tűz-őrök... könyvégetők. A közép-európai néző szemében a tűzoltó, aki körül akarata ellenére borul lángba minden, mégis idősebb szimbólumnak látszik, mint a renegát, a gyújtogató tűzör.

A *Tűz van, babám!*-at nézve idővel azonban gyanút fogunk, hogy mégsem egészen arról van szó, hogy a célok tökéletesek, csak az eszközök rosszak, hogy a tűzoltók rákényszerítik a civilekre azt a jót, amit „akarniuk kellene”, de nem akarnak. A mód, ahogy a tűzoltóegylet boldogítja a bálózókat — a rájuk tukmált szépségkirálynő-jelöltséggel a csúnyácska lányokat, az értéktelen tombolával a tűzkárosultat, a fölébenővő bállal az ünnepeltet — leleplező. A példaképből kiviláglik, hogy nem annyira az egyén boldogsága fontos itt, mint inkább az, hogy a bálbizottság „kegyelméből” részesüljön benne. A bálózó van a bálrendezőként és nem fordítva. Mert ez a mulatság igazából nem spontán együttlét, hanem „írányított szabadidő”, a tűzoltóegylet önreklámozó show-műsora. Ahol is a legfontosabb műsorszám, amint a szervezők (bizonyosságot téve mindenhatóságukról és jóságukról) a nyílt színen boldogítják a kiválasztottat. (Akarja-e vagy sem, sikerül-e vagy sem, mindegy, elég ha úgy tűnik föl, hogy igen.) A báli sokadalom ezenközben fénylő arccal örvendezik. Részvétet senki sem érez pódiumra terelt sorstársai iránt, senki sem számol azzal, hogy a következő pillanatban áldozatul eshet a gyámokdás sze-

„A bálózó van a bálrendesükért, és nem fordítva”

lid tortúrájának. Ezért jön olyan nehezen a bocsinálta szónok nyelvére a „szolidaritás” szó, amikor azt szeretne elmondani, mi is fejeződik ki a bálózók gesztusában, akik felajánlották tombolajegyüket a tűzkárosult javára. Persze nincs ebben az érzéketlenségben semmi szándékos a bálózók a tűzvész, amikor a bálózók a tűzvészrel együtt üldözőbe veszik a megaláztatás elől menekülő „szépségeket”, amikor kiveteles látványosságként élvezik a tűzvészt, amikor megtapsolják a tűzből kimentett Havelka bácsit (mert szerencsétlenségével elszarokoztatja őket) a boldog öntudatlanság munkái bennük, fogalmuk sincs, mihez segíthetnek.

Rosszul csak az érzi magát ezen a bálon, akit a demonstráció tárgyául kiszemeltek. Vagy még az sem: az elaggott tűzoltóparancsnok például az utolsó pillanatig nincs tisztában azzal, hogy nem ő az est hőse, hanem kellék csupán. Forman javára szóljon nem azért, mintha az öregember személetes lenne, hanem, mert az ántivilágból rekedt itt, az úriemberség rég felrúgott szabályai szerint cselekszik és fél. Nem feltételezi, hogy csak sakoznak vele. A másik öreg, a tűzkárosult, mivel neki a bőrre megy a játék, hamar észreveszi, hogy a körülötte nyüzsgő pártfogók nem segítenek rajta, nem is hagyja magát értéketlen tombolajegyekkel kifizetni. A szépségversenyre összetoborzott lányok viszont csak akkor érzik át, hogy valami komisz tréfát űznek velük, amikor a parancsnoki irodából kilépnek a bálterem vidám arénájába (mintha csak Woody Allen non-

szensze válna itt lehetségessé: „Veszettek a mókások elé!”) A szelíd erőszakkal azonban ők sem tudnak szembefordulni, csak méltatlankodni vagy elfutni képesek, hiszen nem is tudják pontosan, mi ellen is kellene lázadniuk.

A rebellis hősök majd csak Forman későbbi korszakában bukkanak föl. McMurphy (*Száll a kakukk fészkére*), Bukowski (*Hair*), Coalhouse Walker (*Ragtime*), az ifjú Mozart (*Ama-deus*), öntörvényű személyiségek, akik keveslik a kiporciózott szabadságot, nem hajlandók egy nélkülük kiagyalt rendbe beilleszkedni. (Ha Forman újra visszatérne első filmjei világába, a család mikrokozmoszába, ma már feltehetően nem Fekete Péterre vagy Andulára emlékeztető tiszta, de képlékeny jellemet választana hősül, hanem a *Négyezer csapás* Antoine-jához hasonló betörhetetlen kamaszt.) A zsarnokság és a személyiség „hósi” (nem annyira csehes, mint inkább amerikai) párharcát lelkesültebben figyelhetjük, mint azt a groteszk táncot, amit az atyáskodó bálbizottság próbál ellejteni a gyermek bálzókkal, de bizonyos, hogy a *Tűz van babám!*-ban rejlő bölcsességre nagyobb szükségünk van, mint a későbbi filmek buzdítására. Kiszélezett helyzetben bátornak és méltóságteljesnek lenni nem könnyű, csak hogy ilyen nyílt párvialatok ritkán adódnak az életben, legtöbbször észre sem vesszük, hogy mibe keveredtünk, már földre is kerültünk, vagy mi aláztunk meg másokat.

És a *Tűz van, babám!* még ennél is átláthatatlanabb és nyugtalanítóbb helyzetbe avat be minket, mert ha már kezdjük sejteni, hogy mi ebben a familiáris népünnepélyben a bűn, még mindig nem tudhatjuk, hogy ki a bűnös, akivel szembe kellene szállnunk. A filmbéli tűzoltók ugyanis nem körmönfont gazemberek, akik leleményes (a résztvevők számára azonban megalázó) trükkökkel próbálnak népszerűséget szerezni. Akaratuk ellenére, öntudatlanul művelik a rosszat, ahogy a közönség mit sem sejtve fogadja azt el. De ettől még nem lesznek rokonszenvesek. Hiába a teljes csőd, a tombolabotrány után egymással civakodó tűzoltók még mindig nem ébrednek rá, hogy jószándékuk valamin kisiklott; — a bálzókat okolják a történetekért. Ezt a jelenetet nézve, hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a bálrendező okotobaságában, hozzánemértésében lássuk a káosz okát. Pedig ha nagyobb szakértelemmel szerveznék a bált, nem a boldogítás volna sikeresebb, hanem a szemfényvesztés.

Vagy talán a kibek-kiben ott lapuló vágy — hogy másokat gyámoltva magunkat hatalmasnak érezhesük — lesz úrrá ezeken az embereken? Forman előző filmjeiben (*Fekete Péter; Egy szösi szerelme*) ez a mentalitás a „nevelés” egyik legfőbb indí-

tékaként lepleződött le. A bálrende-
zőket is éthatja ez az atyai attitűd
(nyilván nem véletlen, hogy a tűz-
oltóparancsnokot, a bálbizottság el-
nökét az a Jan Vostrül játssza, aki
Fekete Péter pedagógiai tébolyban
szenvedő apját alakította), a filmnek
alig van olyan pillanata, amikor ne
hadonászna valaki arca előtt egy-egy
oktatólag felemelt mutatóujj. Még-
sem gondolhatjuk komolyan, hogy az
álszent önzés a forrása a kollektív
bornírtságnak, éppenséggel a fordí-
tottja történik, a torz szabályok és
intézmények ficamíttják ki a lelket.
Ha a fontoskodó és kíméletlen ügy-
buzgalom olymértékben ütközik ki

valahol, mint ebben a bálban, akkor
jó okunk van feltételezni, hogy a hát-
térben nem egy titokzatos természet-
törvény munkálkodik, a szokásos fölé
emelve a balgák és a rosszindulatúak
számát, hanem valamilyen jól álcá-
zott „társadalmi csapda” nyeli el a
jósándékokat.

Forman felfogása szerint nem az
emberek a nevetségesség és bűnösek,
hanem a szokások és az intézmények
rendszere. Igaz, a hatalom sohasem
absztrakt, csakis az emberek által

„Vessetek a mókusok elé!”

ölthet alakot: az, aki hajlandó testét-
lelkét odakölcösnözni egy eszmének,
már felelős érte. „Nekem az egyetlen
becsülete százszor fontosabb, mint
a saajátom” — kiabálja az egyik tűz-
oltó. És ezzel a nemesnek látszó gesz-
tussal akaratlanul is elembertelene-
dik, hiszen nem az igazsághoz, hanem
egy testülethez köti oda magát.
Feladva az önálló gondolkodást, el-
veszti beleérzőképességét, és ezzel
utat nyit annak a lehetőségnek, hogy
ha úgy adódik, jószívvel legyen em-
bertelen. Miközben az emberek el-
személytelenednek, a hatalom meg-
személyesül: az eredendően jószán-
dékú tűzoltók együtt valamiféle kol-
lektív Űbüként nyomják agyon ál-
szent gondoskodásukkal a bálozókat.

A *Tűz van, babám!*-ban nincsenek
már individuumok, következésképp-
pen a bűnöst és a bűnt sem ezek kö-
zött az emberek között kell keresni.
Szuverén, cselekvő személyiség ebben
a bálteremben már csak egy van: az
önálló életre kelt Bálbizottság. Az ő
vágyain és képességein áll vagy bukik
a bál sorsa.

Ez a groteszk helyzet persze nem
eleve adott, hanem a bálbizottság
ténykedésének következménye. Az a
vezérelve, miszerint nélküle megáll
az élet, hosszú távon igazolja önma-
gát: akit folyton gyámoltanak, való-
ban önállótlaná válik, támogatásra
szorul. Persze ezt a téveszmét nem
elég meghirdetni, úgy kell átszabni a
valóságot, hogy ne mondjon neki el-
lent. A bálbizottságnak, ha nem
akarja, hogy bebizonyosodjék fele-
legessége, lehetetlenné kell tennie,
hogy bármi is nélküle menjen végbe.
Mindennek az irányítását saját ke-
zébe kell vennie, csak hogy ez kép-
telen és nevetséges terv. Még egy ek-
kora hálót sem lehet elég erősre
szőni! Hol itt, hol ott szakad el a
szál: a széplányok szertefutnak; a
tűzkárosultat képtelenség meggyőzni
arról, hogy a tombola mégiscsak fé-
nyes kárpótlás a leégett házért, a bá-
lozót pedig arról, hogy ne lopja el,
ami az övé. Kezdetben azonban még
a baj is kapóra jön mert — immár
nem lévén rajta kívül más cselekvő-
képes erő — a bálbizottság a minden
veszélyt elhárítani képes patrónus
személyében tetszeleghet. Idővel
azonban a túlszervezéssel felidézett
káosz óhatatlanul úrrá lesz rajta.

Mihelyt felfedezzük, hogy a *Tűz
van, babám!* főszereplője egy kollektív
Űbü, a film humorát is másként fog-
juk érzékelni. Ha addig egy modern
tűzoltóbőrleszk fergetegesen mulatsá-
gos és üdítően semmitmondó *helyze-
lein* pukkadoztunk, azontúl egy félel-
metesen nevetséges *jellemen* fogunk
mulatni. Korántsem olyan kajánul és
önfeledten, mintha korlátolt tűzoltók
vagy a mögük képzelt „kétbalkezes
politikuskok” jellemén élcelődhetnénk.
A groteszk hatalomban — amelynek
a bálbizottság nem jelképe, hanem
nagyon is valóságos képviselője —

„A téveszmét nem elég meghirdetni,
úgy kell átszabni a valóságot,
hogy ne mondjon neki ellent!”

alattvalóként, bálozóként mi is benne vagyunk.

De hát „hogyan lehetséges ez?” Forman a kisvárosi tűzoltóból mikrovilágában csak azt mutathatta meg milyen következményekkel jár, ha a hatalmon úrrá lesz a jóság tébolya, hogy miért, az a bálrendezői szerepkörből nem vezethető le, annak történelmi okai vannak. A *Tűz van, babám!*-at végignézve mindenesetre már nem csodálkozunk és sajnálkozunk azon, hogy a gondviselő hatalom, amely „örökké jóra tör”, fordított Mefisztóként „örökké rosszat művel”. Mi sem természetesebb, mondhatjuk svejki malíciával. „Gazember is kell a világba... Ha mindenki jót akarna a másinak, már rég agyon-

verték volna egymást az emberek”. Aki azt hiszi, hogy a „jó kormányzás-hoz” elegendő a jóindulat, nemcsak a derék katona bölcsességét feledi el, de (a nagy gazembernek emiatt tartott) Machiavelli korszakos felfedezését is veszni hagyja, miszerint a politika nem erkölcs, hanem érdek dolga. A hatalomnak, ha boldogítani akar, nem moralizálnia kell, hanem határozottan és szakszerűen képviselnie azok érdekeit, akiktől a mandátumát kapta. De hát kit képviselnek a *Tűz van, babám!* tűzoltói? Hitük szerint a bálozókat, valójában csak önmagukat. Hiszen itt az az abszurd helyzet áll elő — hiába táncol ott a sokadalomban maga a bálbizottság elnöke is, hiába igyekeznek a tűzoltók kitalálni (!) a bálozók kívánságait —, hogy a megbízó (a bálozó) semmiféle valódi hatalommal nem rendelkezik megbízottja (a Bálbizottság) fölött. És ha rendelkezne?

„Ha őt beengedem — méltatlankodik Václav, a tombolatárgyak helyettes öre, amikor meglátja a tűzből hálóingben kimentett Havelka bácsit —, akkor mi értelme, hogy egyáltalán itt legyek? Mi? Hát akkor nem is muszáj itt lennem, de ha már mindenki bejöhet ide, akkor felesleges vagyok én itten.” — Igaz is, ahol szabad a tánc, mi szükség van még a bálbizottságra?

SCHUBERT GUSZTÁV

Tűz van, babám! (Hori má panenka!) — cseh-szlovák—olasz, 1967. Rendezte: Miloš Forman. Írta Miloš Forman, Ivan Passer és Jaroslav Papoušek. Kép: Miroslav Ondříček. Zene: Karel Mareš. Szereplők: Jan Votrčil (A tűzoltóparancsnok), Josef Kolb (Josef), Milada Jeřková (Josef felesége), Josef Šebánek, Josef Valnoha, František Debelka, Josef Řehofek, Václav Novotný, Vratislav Cermák. Gyártó: Barrandov Stúdió. *Szinkronizált.*